

**Соціально-педагогічні аспекти розвитку етнічної толерантності
студентської молоді в закладах вищої освіти**

ЗМІСТ

ВСТУП.....	2
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ ЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТІВ.....	6
1.1. Історичний розвиток проблеми етнічної толерантності особистості.....	6
1.2. Огляд сучасного стану досліджень поняття етнічної толерантності.....	8
1.3. Соціально-психологічні аспекти розвитку етнічної толерантності студентів в освітньому середовищі.....	10
1.4. Сучасні підходи до виховання етнічної культури толерантних міжособистісних взаємин студентів у закладах вищої освіти.....	11
1.5. Типи та види толерантності в сучасному суспільстві.....	14
Висновки до розділу 1.....	20
РОЗДІЛ II. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	21
2.1. Соціально-педагогічний моніторинг формування етнічної толерантності майбутніх соціальних педагогів та аналіз його результатів.....	21
2.2. Програма тренінгу з формування міжособистісної толерантності у вишах.....	23
2.3. Обґрунтування складових змістовно-технологічного забезпечення виховання етнічної толерантності студентів.....	26
Висновки до другого розділу.....	28
ВИСНОВКИ.....	29
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	31
ДОДАТКИ.....	34

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сьогоднішній етап розвитку людства характеризується наявністю протиріч як на міждержавному рівні, так і на рівні інтересів різних груп людей, з їхніми поглядами, уявленнями, а також різними способами їхньої реалізації. Як ніколи збереження та популяризація національної культури, традицій та звичаїв свого народу, їх відтворення з метою збагачення освітнього та особистісного соціокультурного простору є пріоритетом державної молодіжної політики.

В даній роботі представлена вагомість впливу етнічної толерантності у нашому суспільстві. Першочергово, ми намагаємося показати, як саме впливає на відносини і наскільки спрощує життя взаємоповага та сприйнятливість. Важливо усвідомити наскільки потрібно розуміти, прислуховуватись до інших, допомагати комусь і бути добрим до оточуючих тебе людей. Все це є запорукою людського щастя та успішного майбутнього.

Сьогодні намагається трактувати розвиток суспільства, виховання на ідеях толерантності і це набуває особливої актуальності і детального дослідження. Здійснюються наміри по-новому подивитись на світ, подолати перепони, які роз'єднують людей, утвердити між ними стосунки на засадах гуманізму та взаєморозуміння. Тому активізується процес пошуку ефективних механізмів виховання, стратегій мислення та діяльності, які б сприяли встановленню єдиної думки стосовно протиріч, основаної на моральній відповідальності та повазі. Розвиток молоді у дусі толерантності, поваги до прав та свобод інших людей незалежно від їхньої національної, соціальної приналежності, поглядів, світосприйняття та поведінки. Саме формування етнічної толерантної свідомості стає надійним фундаментом конструктивної взаємодії, основою для досягнення згоди у суспільстві.

Актуальні проблеми толерантності практично нічим не відрізняються від тих, що наведені в літературних творах класиків. До них можна віднести і етнічне, і соціальне, і гендерне непорозуміння. Залишається засвоїти лише одне

правило: наскільки б не змінився світ, толерантність завжди буде вважатися чеснотою.

Важливою передумовою реформування сучасної освіти є становлення і розвиток громадянського демократичного суспільства, в якому посилюється боротьба з шовінізмом, расизмом, етнічним егоїзмом, і в той же час проявляється відкритість по відношенню до інших країн, народів і культур, здійснюється виховання в душі миру і взаєморозуміння. Виховання толерантності надає можливість пізнання студентами культури різних народів, створюючи тим самим передумови взаєморозуміння і пошани, позиції співпраці, що є запорукою соціальної міжнаціональної стабільності.

Саме тому, чутливою до проблеми полікультурної комунікації є студентська молодь. Це, водночас, актуалізує питання толерантності серед сучасної молоді щодо представників інших етнічних груп. Більше того, від студентів - майбутніх юристів, журналістів, філологів, психологів, педагогів та ін., здебільшого й залежать перспективи вирішення питання протидії ксенофобії, запобігання тероризму, проявам екстремістської поведінки серед громадян.

Пріоритетність розв'язання цих завдань підтверджена положеннями нормативно-законодавчих актів з питань виховання підростаючого покоління: Законів України: «Про вищу освіту», «Про засади державної мовної політики», «Про захист від дискримінації», «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України», «Про культуру».

Ключовою проблемою, як з'ясувалось, є неспроможність молоді звертати увагу на дуже важливі речі. Взаємна нетерпимість і культурний егоїзм через засоби масової інформації, соціальне оточення дітей, сприяє активізації пошуку ефективних механізмів виходу з цих ситуацій, на кшталт толерантності, поваги прав і свободи інших, схожих на тебе людей.

Актуальність проблеми толерантності не піддається сумніву. Адже, як зауважив одного разу філософ Ю. А. Шрейдер: «Найстрашніша катастрофа, що загрожує земній цивілізації - знищення людяності в людині».

Мета дослідження полягає науково обґрунтувати та експериментально дослідити загальний рівень розвитку етнічної толерантності в суспільстві, зокрема в студентському середовищі, перевірити систему заходів підвищення рівня толерантності в соціумі.

Відповідно до поставленої мети, сформульовано основні **завдання**:

- 1) Здійснити дослідження проблеми толерантності та етнічної толерантності особистості, а також особливостей її прояву.
- 2) Теоретично визначити особливості прояву етнічної толерантності в вишах.
- 3) Здійснити дослідження рівня етнічної толерантності у студентської молоді.

Об'єкт дослідження: етнічна толерантність як особистісна властивість.

Предмет дослідження: соціально-психологічні особливості та засоби формування етнічної толерантності у студентів.

Гіпотеза дослідження: сформованість студентами оптимального прояву толерантності до партнера взаємодії уможлиблюється в разі усвідомлення останнього в якості універсальної цінності, а конкретний зміст ціннісної установки постає ключовою детермінантою в процесі актуалізації відповідних форм прояву толерантності інтолерантності особистості; дозволить розширити межі психологічного портрету толерантної особистості та зможе задовольнити потреби в розвитку толерантних стосунків людей, забезпечуючи безпеку соціальної взаємодії у сучасному суспільстві.

Для виконання поставлених завдань і перевірки гіпотези на різних етапах наукового пошуку використано **методи** теоретичного (зіставлення, систематизація, класифікація, узагальнення) та емпіричного дослідження. На різних етапах емпіричного дослідження добирався і використовувався комплекс методів і прийомів, що включав спостереження, опитування (у формі анкетування), експертне оцінювання, індивідуальні та групові техніки, спрямовані на розвиток здатності особистості до толерантності.

Наукова новизна й теоретичне значення одержаних результатів дослідження полягають у тому, що вперше:

– *показано*, що толерантність як базовий внутрішній фактор забезпечує продуктивність міжперсонального спілкування, його структурні й змістовні компоненти;

– *розроблено* опитувальник, що дає змогу виявити афективну, комунікативну та ментальну форми толерантності-інтолерантності особистості;

– *поглиблено* уявлення про психологічний зміст понять «толерантність інтолерантність», «форма вияву етнічної студенської толерантності».

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що отримані результати дозволяють діагностувати вікові форми прояву толерантності і на цій основі рекомендувати психологічно обґрунтовані засоби корекційної роботи з особами з метою організації умов їх оптимального психологічного розвитку й саморозвитку. Результати дослідження можуть бути використані в процесі індивідуального консультування студентів, які мають труднощі в міжперсональних взаєминах.

Структура наукової роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (35 найменувань) та 6 додатків. Загальний обсяг дослідження становить 46 сторінки, із них 30 сторінок основного тексту. Робота містить 1 рисунок.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ ЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТІВ

У розділі проаналізовано поняття «толерантності», етнічної толерантності та їх сутнісні характеристики, доведена необхідність формування його в молодіжному середовищі для реалізації особистості та її успішної соціалізації. Охарактеризовано особливості прояву толерантності в суспільстві. Досліджено соціальні й психологічні аспекти розвитку етнічної толерантності молоді в ХХІ ст.

1.1. Історичний розвиток проблеми етнічної толерантності особистості

Історично проблема толерантності бере початок у релігійній нетерпимості та виражає компроміс, на який були змушені піти католики та протестанти після того, як стало очевидним, що жодна зі сторін не зможе перемогти. Ще у ХVІІІ ст. розуміння толерантності було досить новим. Сучасні уявлення про толерантність або, точніше, визнання її фактором, що змінює громадянський світ та захищає від несправедливості, були багато в чому підготовлені діяльністю філософів ХVІ-ХVІІ ст., що повстали проти «терпіння нетерпимості» та жорстоких релігійних зіткнень. Дж. Локк у «Листах про толерантність» та Вольтер у «Трактаті про толерантність» стали одними із найпослідовніших захисників толерантності. У своїх працях вони закликали людство до релігійної терпимості, до миру між релігіями і різноманітними соціальними прошарками [11]. Поняття «терпимість» в біології та медицині пов'язується з адаптаційними процесами організму (Р. Бернет, Р. Біллінгем, Л. Брент, М. Гашек, П. Медавар [6]), логіка [7], математика [30].

Щодо класифікацій дослідників даної теми, можна виділити Й. Йовеля, вчення якого базуються на особливостях розуміння особистості в різні епохи, що дає змогу розділити історію толерантності в європейській культурі на декілька етапів:

1. Оформлення внутрішньої християнської терпимості (XII—XIII ст.). Характерними ознаками цього етапу є: висока оцінка творчості (зародження поняття авторства в літературі та архітектурі, теоретичне обґрунтування божественної природи творчості); закоренілість у свідомості епохи уявлення щодо особистісного вибору шляху до Господа (численні чернечі ордени та релігійні організації, розмах єретичних рухів); висока оцінка земного життя й земних почуттів (жанр автобіографії, популярність релігійних організацій, які діють для миру та мирян, визначення сутності людського життя індивідуальними почуттями, інтерес до матеріального світу та його дослідження).

2. Перші публічні декларації ідей толерантності як міжконфесійної терпимості (XV-XVII ст.). На цьому етапі Реформація первинно проголосила принцип толерантності публічно: свобода віросповідання була проголошена як юридична норма, реформаційна думка була націлена на інтереси живих конкретних людей в їхньому земному житті, що стало основою декларації принципу терпимості (Аугсбурзький релігійний мир 1555 р. і Нантський едикт 1598 р.); була зруйнована організмична схема побудови світу та декларувалася абсолютна індивідуальна відповідальність перед Господом, що й стало підставою формування принципу толерантності, оскільки толерантність можлива лише за умови визнання цінності кожної людської істоти в поєднанні з відчуттям глибинної єдності світу.

3. Кристалізація ідеї толерантності як права (XX ст.). Формулювання і теоретичне обґрунтування принципу терпимості вперше в західноєвропейській культурі було здійснено Дж. Локком. Ключовим словом його концепції індивідуалізму було слово «право». Він розумів під терпимістю втілення думки про світ як про велику кількість незвідних одна до одної одиниць, які потребують зовнішньої поєднувальної взаємодії держави. Парадигма сучасного мислення завдяки своїй нелінійній спрямованості містить підґрунтя для оформлення принципу толерантності в один з вирішальних складників культури [17].

Проблема формування толерантності, як у професійному, так і в загальнолюдському масштабах, була визнана актуальною в 1995 р. Генеральною Асамблеєю ООН. У рамках її розв'язання міжнародне співтовариство розпочало кампанію з мобілізації суспільної думки на забезпечення довгострокового впливу в усіх сферах, пов'язаних з освітою, з питань толерантності. Ця тенденція відображена в «Декларації принципів толерантності», яка підписана 16 листопада 1995 р. 185 державами — членами ЮНЕСКО, включаючи й Україну. В документі вказано, що «політика та програми в галузі освіти повинні сприяти поліпшенню взаєморозуміння, зміцненню солідарності й толерантності у спілкуванні, як між окремими особами, так і між етнічними, соціальними, культурними, релігійними і мовними групами та націями» [12, 13].

1.2. Огляд сучасного стану досліджень поняття етнічної толерантності

На сучасному етапі розвитку українського суспільства все більшого значення набуває вивчення етнічної толерантності як суспільного феномену та особистісного утворення. Актуалізації цього питання сприяють факти агресії на міжетнічному і міжрелігійному ґрунті, загострення міжкультурних протиріч, що спостерігаються нині в усьому світі. Ці події вимагають більш глибокого розуміння природи етнічної толерантності та особливостей впливу етнічних факторів на світогляд громадян, зокрема на сучасну молодь.

Толерантність – це складне й багатогранне утворення і є важливою якістю особистості, завдяки якій спілкування між людьми стає виваженим, що, в свою чергу, сприяє знаходженню істини навіть у конфліктній ситуації, це якість, яка виявляється у повазі до інтересів, почуттів, думок, звичаїв, вірувань, політичних уподобань та позицій інших людей. Толерантність є взаємоповагою через взаєморозуміння та основою цивілізованих стосунків [16]. Етнічна толерантність виникає у конфліктних ситуаціях з представниками інших етнічних груп, коли людські цінності піддаються сумніву, нехтуються або порушуються. Загальнолюдська цінність феномену етнічної толерантності

полягає у здатності представників різноманітних етнічних культур та ментальностей знайти спільне коло взаємодії та шляхи до співпраці. Найбільш чутливою ланкою нашого суспільства у вирішенні завдань врегулювання етнічних та культурних конфліктів є молодь. Саме вона стане в найближчому майбутньому основним складом нашого народу, етносу, рушійною силою нації. Дуже важливо в період становлення зрілої особистості, запобігти проявам нетерпимості, інтолерантності та сприяти вихованню проявів культури етнічної толерантності[27].

Наукові роботи, які вийшли у ХХ сторіччі, показують, що толерантність—це шлях, який веде до самозбереження та культурного розвитку людства. Вона є антиподом фанатизму, тоталітаризму з його прагненням до одноманітності, оскільки толерантність апріорно передбачає різноманітність та інакшість. Толерантність припускає рівноцінність особистостей, котрим належать несхожі погляди [24].

У сучасних наукових дослідженнях феномен етнічної толерантності знайшов відображення в різних аспектах: профілактики ксенофобії (А. Макарчук), етнічної соціалізації молоді (О. Белінська, Т. Стефаненко), етнічних стереотипів (О. Квас), ментальної та культурної толерантності (О. Перців, А. Петріцький, Г. Солдатова та ін.). Більшість авторів визначає етнічну толерантність як терпимість до будь-яких проявів іноетнічного менталітету (у поведінці, способі життя, характері, висловлюваннях тощо). Етнічна толерантність визначається як складова духовного розвитку людини, що проявляється у терпимості до чужого способу життя, мислення, традицій та ідей [3].

Не відкидаючи значення вищеперерахованих соціальних чинників формування та розвитку етнічної толерантності особистості зауважимо, що в сучасних дослідженнях недостатньо визначено можливості соціально-виховної роботи по формуванню толерантного освітнього середовища, по запобіганню ксенофобії, расизму та інших проявів радикальних етнічних упереджень.

1.3. Соціально-психологічні аспекти розвитку етнічної толерантності студентів в освітньому середовищі

Сьогодні формування міжособистісних, міжгрупових, міжетнічних та міжнаціональних стосунків належить до найбільш складних та вразливих явищ суспільного життя, і дуже добре, що студентська молодь залишається небайдужою та розвиває цю тему. Дана проблема пояснюється кількома причинами: значне розшарування світової цивілізації за економічними, соціальними, морально-етичними та іншими ознаками і пов'язане з цим зростання нетерпимості, релігійного екстремізму, загострення міжнаціональних відносин, викликане локальними війнами, проблемами біженців, зміною моральної парадигми. Поняття «толерантність» увійшло в широкий ужиток завдяки зусиллям ЮНЕСКО в галузі нормалізації міжнародних відносин [28].

Саме українська молодь опинилася в умовах соціально-економічної та духовної кризи: знецінено одвічні загальнолюдські чесноти – почуття любові і відданості Вітчизні, своєму народу, обов'язок, гідність, доброта, милосердя. Багато юнаків і дівчат значною мірою втратили здатність проймається хвилюваннями і турботами іншої людини. Дефіцит цих якостей деформує мотиваційну сферу молоді та призводить до утвердження байдужості, жорстокості, ворожнечі, насильства [34].

В освітніх закладах не лише готують майбутніх спеціалістів, але й навчають їх нести відповідальність за свої вчинки, будувати гармонійні стосунки. Надзвичайно актуальною стає потреба формування у студентів етнічних, духовних, культурних, моральних цінностей у їх національному та загальнолюдському розумінні. Головне завдання – сформувати у студентської молоді ставлення до етнічної толерантності як до цінності. Зважаючи на прояви нетерпимості, жорстокості, расизму, дискримінації, соціальної ізоляції, які простежуються в сучасному світі, необхідно шукати шляхи мирного та толерантного співіснування студентів в умовах полікультурності, оскільки толерантні взаємини молодих людей, які навчаються в одному середовищі, є однією із ланок формування незалежного громадянського суспільства.

Здобуваючи навички не тільки професійного, але й соціального спілкування, студенти засвоюють і закріплюють ті норми та правила, які прийняті в тому чи іншому професійному середовищі, тобто оволодівають основами культури толерантної поведінки [32, с. 45].

Проблеми толерантності молоді досліджували О. Хижняк, О. Зарівна, І. Жданова, О. Грива, Я. Довгополова, О. Батуріна, Ю. Грачова, П. Комогоров, О. Рибак, П. Степанов. Різні аспекти виховання толерантності учнів та студентів розглядалися в дисертаційних дослідженнях О. Пугачової, Т. Білоус, О. Волошиної, О. Ісаєвої, П. Комогорова, Ю. Тодорцевої, Н. Валєєвої, З. Ісмагілової, О. Цируль, О. Желнович.

Освіта, з одного боку, повинна розвивати людину як індивіда, а з іншого, формувати людину, яка вмєє і бажає співіснувати з іншими людьми, виховувати в ній гуманні цінності. Адже виховання толерантності у майбутніх фахівців, які після закінчення університетів будуть творити долю не лише нашої держави, але й всієї планети, є важливою запорукою майбутнього всього людства. Толерантність є дієвою тоді, коли пронизує всі сфери і види діяльності студентів. Освіта є тим соціальним інститутом, в межах якого може формуватися толерантна свідомість і поведінка студентів як через систему виховної роботи, так і через зміст освіти, за допомогою програм, підручників, різних форм організації навчання, які б допомагали розвивати у студентів практичні навички толерантної взаємодії [10].

Отже, виховання етнічної толерантності студентів ми розглядатимемо як формування когнітивної, мотиваційно-ціннісної та операційної готовності студентів до взаємодії з людьми іншої національної, етнічної, релігійної належності на засадах толерантності; процес попередження та подолання проявів нетолерантності у ставленнях до представників інших націй чи народів.

1.4. Сучасні підходи до виховання етнічної культури толерантних міжособистісних взаємин студентів у закладах вищої освіти

Утвердження нової педагогічної парадигми як системи гуманістичних переконань, ідеалів, концепцій, зумовлене демократичними змінами в

суспільстві, потребує принципового оновлення науково-теоретичних основ і підходів, визначення актуальних домінант культуро-творчого процесу у вихованні толерантності студентської молоді в контексті соціальних сподівань [23]. Сучасні підходи до виховання толерантності у студентів у закладах вищої освіти пов'язані з пошуком шляхів подолання інтолерантних тенденцій у спілкуванні молодих людей, які відрізняються расовим, етнічним походженням або поділяють відмінні світоглядні цінності, переслідують протилежні життєві цілі. На рівні міжособистісного спілкування в молодіжній аудиторії більш помітними стають напруження і конфлікти на ґрунті непорозумінь, які потребують всебічного наукового дослідження, постійної уваги педагогів та належного, своєчасного реагування на них. Досягнення етнічного рівня толерантності має першочергове значення у виховній роботі, проте, на жаль, саме у галузі освіти відчувається досить істотний дефіцит поваги особистої гідності іншого. Виховання толерантності в студентській молоді перетворюється для освіти в стратегічно значиму мету [24, с. 231].

Сьогодні є багато прикладів подолання негативних явищ, профілактики жорстокості і насилля; існують різні форми навчання конструктивному розв'язанню конфліктів, виховання установок толерантної поведінки, формування гуманістичного світогляду [13].

Альтернативний підхід до розгляду толерантності в контексті особистісного виміру було запропоновано у відомій концепції «авторитарної особистості» Т. Адорно [2], а також пов'язаних з нею теоріях Е. Фромма [35], дослідженнях, які вивчають феномен забобонів М. Хоркхаймера [20], догматизму в підходах М. Рокича, концепції «одновимірної людини» Г. Міркузе [21]. У теоріях цього напрямку простежується взаємозв'язок авторитарності з «інтолерантністю до невизначеності», що можна вважати важливим індикатором прояву толерантності на особистісному рівні.

Досліджуючи проблему виховання толерантності у студентів вищих навчальних закладів, ми опиралися на такі методологічні підходи: особистісно-зорієнтований, комунікативно-діалогічний, діяльнісний, культурологічний,

гуманістичний та аксіологічний [9]. Кожний із них береться до уваги під час організації виховання студентської молоді. Комунікативно-діалогічний підхід передбачає суб'єкт-суб'єктну взаємодію, визначає зміст моделі толерантної поведінки. Завдяки культурологічному підходу відбувається оволодіння студентами культурою власного народу як однією з умов інтеграції у світ інших культур; формування у них уявлень про його різноманітність; виховання позитивного ставлення до культурних відмінностей; створення умов для інтеграції з культурою інших народів; забезпечення можливостей для діалогу культур, тобто формування вмінь і навичок ефективної взаємодії з представниками різних культур; виховання студентів у дусі миру, гуманного міжнаціонального спілкування [14]. Діяльнісний підхід позиціонує толерантність як постійну діяльність особистості через активне включення у взаємодію з іншими людьми під час виконання спільних завдань (особистих чи професійних), у процесі чого формується толерантна поведінка [19]. Гуманістичний підхід орієнтує педагогічний процес на розвиток особистості студента, його можливості, визнання людини найвищою цінністю, що виступає базовим орієнтиром у вихованні. Аксіологічний підхід спрямовує зміст виховання толерантності в майбутніх соціальних педагогів на оволодіння ними насамперед національними й загальнолюдськими цінностями, однією з яких можна вважати і саму толерантність [25]. Визначальним у вихованні толерантності студентів у закладах вищої освіти є особистісно-зорієнтований підхід. В основу його концепції покладено положення представників вітчизняної та зарубіжної педагогіки та психології К. Ушинського, А. Макаренка і В. Сухомлинського, Ш. Амонашвілі, І. Кона, І. Беха.

Міжособистісне спілкування є формою міжособистісної комунікації. Етнічна толерантність, визначає комунікативну поведінку людини – це складний, багатоаспектний і багатокомпонентний феномен, що має кілька ліній прояву й розвитку, які – за аналогією із запропонованими Д. Б'юженталем «базовими вимірами спілкування» – можуть бути названі базовими вимірами толерантності [5, с. 237].

Отже, проблеми виховання толерантності в міжособистісних взаєминах студентів у закладах вищої освіти має структуру і єдність таких компонентів: толерантна свідомість, що передбачає наявність знань студентів про толерантність як загальнолюдську гуманістичну цінність та важливу ознаку професійно-трудових відносин; толерантні почуття – відносно стійкі відчуття майбутніх фахівців стосовно об'єктів міжособистісної та ділової взаємодії, що виражаються в емоційній оцінці, тобто у відповідному прихильному ставленні до людей, іншої думки чи етичних проблем; емоційна стійкість, що передбачає здатність контролювати гнів, негативні реакції в конфліктних ситуаціях у процесі спільної професійної діяльності; толерантна поведінка – тип соціальної поведінки, основою якої є активне включення майбутніх фахівців у взаємодію з іншими під час виконання спільних особистих та професійних завдань (співпраця) та асертивність.

1.5. Типи та види толерантності в сучасному суспільстві

На початку XXI століття проблема толерантності набула особливої актуальності у зв'язку із процесом глобалізації, що зіштовхує релігійні, національні і етнічні ідентичності різних культур і народів.

Проведемо типологізацію толерантності за соціальними сферами її буття:

1) гендерна толерантність — неупереджене ставлення до представників іншого полу, неприпустимість апріорного приписування людині недоліків іншого полу, відсутність ідей про перевагу одного полу над іншим;

2) вікова толерантність — неупередженість до апріорних “недоліків” людини, пов'язаних з її віком. Вікова толерантність цілком може поєднуватися із прийнятою у багатьох культурах повагою до осіб похилого віку;

3) освітня толерантність; очевидно, що даний тип толерантності має відношення до побутової сфери і не пов'язаний з обговорюваним питанням, де рівень освіти суб'єктів права є вирішальним чинником;

4) міжнаціональна толерантність — ставлення до представників різних націй, здатність не переносити недоліки і негативні дії окремих представників

національності на інших людей, ставитися до будь-якої людини з позиції “презумпції національної невинності”;

5) расова толерантність — відсутність упереджень до представників іншої раси;

6) релігійна толерантність — ставлення до догматів різних конфесій, релігійності з боку віруючих і невіруючих, представників різних конфесіональних груп;

7) географічна толерантність — неупередженість до жителів невеликих або провінційних міст, сіл і інших регіонів з боку столичних жителів і навпаки;

8) міжкласова толерантність — терпиме ставлення до представників різних майнових шарів — багатих до бідних, бідних до багатих;

9) фізіологічна толерантність — ставлення до хворих, інвалідів, фізично неповноцінних, осіб із зовнішніми недоліками і т.д.;

10) політична толерантність — ставлення до діяльності різних партій і об'єднань, висловлювань їх членів і т.д.;

11) сексуально орієнтована толерантність — неупередженість стосовно осіб з нетрадиційною сексуальною орієнтацією;

12) маргінальна толерантність (толерантність стосовно маргіналів) — ставлення до бомжів, жебраків, наркоманів, алкоголіків, ув'язнених і т.д.

Толерантність та інтолерантність – це поняття неоднозначно позитивні, в чому і виявляється відмінність. Справжня толерантність виявляється не у пасивній, неприродній покірності думкам, поглядам та діяльності інших; не у покірному терпінні, а в активній моральній позиції та психологічній готовності до терпіння в ім'я взаєморозуміння між людьми[1].

Розподіл людей на толерантних та інтолерантних досить умовний. Кожна людина у своєму житті вчиняє як толерантно, так й інтолерантно. Однак схильність поводити себе так чи інакше може стати стійкою особистісною рисою. Толерантна особистість відрізняється від інтолерантної. Цих відмінностей досить багато.

1. Знання самого себе. Толерантні люди намагаються розібратися у своїх достоїнствах і вадах. Вони ставляться до себе критично і не прагнуть в усіх своїх прикростях і напастях звинувачувати оточуючих. Інтолерантні люди помічають у себе більше достоїнств, ніж вад. У своїх проблемах вони схильні звинувачувати оточуючих. Психологи виявили, що у толерантної особистості значно більший розрив між «Я-ідеальним» (уява про те, яким би я хотів стати) і «Яреальним» (уява про те, яким я єсть), ніж у інтолерантної людини, у якої обидва «Я» практично сходяться. Толерантні люди, знаючи про свої достоїнства й вади, менше задоволені собою, але у зв'язку з цим мають вищий потенціал для саморозвитку.

2. Захищеність. Інтолерантній людині важче жити у злагоді не тільки з оточуючими, але й з самою собою. Вона остерігається свого соціального оточення й навіть самої себе: боїться своїх інстинктів, почуттів, живе з відчуттям постійної для себе загрози. Толерантна людина за звичай відчуває себе у безпеці, тому не прагне захищатися від інших людей. Відсутність загрози або впевненість у тому, що її можна подолати – важлива умова формування толерантної особистості.

3. Відповідальність. Інтолерантна людина вважає, що події, які відбуваються, від нього не залежать. Вона прагне зняти з себе відповідальність за те, що відбувається з нею і навколо неї. Ця особливість призводить до формування забобонів щодо інших людей. Позиція така – не я ненавиджу та спричиняю шкоду людям, а вони ненавидять мене і шкодять мені. Толерантні люди не перекладають відповідальність на інших, вони завжди готові відповідати за свої вчинки.

4. Потреба у визначенні. Інтолерантні люди розділяють світ на дві частини: чорну й білу. Для них не існує відтінків. Є тільки два сорти людей – погані й хороші. Вони роблять акцент на різницю між «своїми» й «чужими». Їм важко ставитися до подій нейтрально. Вони або схвалюють їх, або ні. Толерантна людина, навпаки, бачить світ у всій його різноманітності.

5. Орієнтація на себе – орієнтація на інших. Толерантні люди більше зорієнтовані на себе в роботі, творчому процесі, теоретичних роздумах. У проблемних ситуаціях вони схильні звинувачувати себе, а не оточуючих. Такі люди прагнуть до особистісної незалежності більше, ніж до приналежності до зовнішніх інститутів, тому що їм не треба за когось ховатися.

6. Здатність до емпатії. Ця здатність визначається як соціальна чутливість, вміння формулювати правильні судження про інших людей.

7. Відчуття гумору. Відчуття гумору і здатність посміятися над собою – важливі риси толерантної особистості. Такі люди вміють посміятися над своїми вадами, і вони не прагнуть до переваги над іншими.

8. Авторитаризм. Для інтолерантної особистості надзвичайно важлива суспільна ієрархія. Коли американських студентів просили назвати людей, яких вони вважають великими, інтолерантні назвали імена лідерів, які мали владу над іншими (Наполеон, Бісмарк та ін.), а толерантні в силу своїх власних особливостей назвали вчених, артистів (Чаплін, Ейнштейн і под.). Інтолерантну особистість влаштовує життя в авторитарному суспільстві із сильною владою. Така особистість впевнена, що жорстка дисципліна дуже важлива. Толерантна людина віддає перевагу життю у вільному демократичному суспільстві.

Таким чином, ми маємо два шляхи розвитку особистості: інтолерантний і толерантний. Перший шлях характеризується уявленням про власну винятковість і прагненням переносити відповідальність на оточуючих, відчуттям загрози, що нависла, потребою у жорсткому порядку і бажанням сильної влади. Другий – це шлях вільної, усвідомлюючої себе людини, з позитивним ставленням до оточуючих і доброзичливим відношенням до світу [31, с.74].

Щодо позитивної інтолерантності, то деякі науковці (С.Бондирева, Д. Колесов), відзначають, що вона може проявлятися у визначених випадках: принциповість, вимогливість, небайдужість, тобто прояв інтолерантності у зазначених випадках є виправданим [31].

Тому можна стверджувати, що толерантна особа — це людина, що добре знає себе і розуміє інших людей. А інтолерантну особистість можна охарактеризувати як людину, яка не має якостей гнучкості у взаємодії з оточенням та емпатії по відношенню до них[8].

Види толерантності та інтолерантності за ієрархічним принципом сходження від першого до другого:

а) протекціоністська толерантність — полягає в тому, що суб'єкт толерантності (інститут, організація або індивід) не тільки абсолютно неупереджено ставиться до об'єкта, але й робить усе можливе, щоб допомагати тим організаціям або групам людей, які, на його думку, зазнають інтолерантного ставлення з боку суспільства в цілому або його окремих сегментів; надає квоти для одержання роботи або зарахування у вищий навчальний заклад представникам певних етнічних меншостей; допомагає людям, які є об'єктами інтолерантних відносин через свої політичні погляди, фізичні недоліки або сексуальну орієнтацію і т.д.; якщо суб'єктом даного типу толерантності виступає індивід, то можна говорити про його високі моральні якості, вищі прояви емпатії, жалю і т.д.; якщо ж суб'єктом протекціоністської толерантності є держава або окремі її інститути, насамперед ті, які розподіляють матеріальні блага, то тут можуть виникнути серйозні дискусії, пов'язані із суперечністю між принципами толерантності і соціальної справедливості;

б) ціннісна толерантність — це система цінностей і зразків поведінки, пов'язана з неухильно твердим слідуванням принципам толерантності; система цінностей повинна включати неупереджене ставлення до представників інших соціально-демографічних груп і готовність прийняття висловлювань і поведінкових актів, відмінних від власних;

в) прихована інтолерантність — суб'єкт розуміє важливість принципів толерантності і небезпеку або моральну неадекватність декларації ідей інтолерантності або інтолерантних дій, але в силу внутрішніх симпатій і антипатій, власних настанов і поглядів ставиться упереджено до представників

різних соціально-демографічних груп; його ставлення і висловлення носять явно непублічний характер і не можуть впливати на суспільні настрої і дії;

г) вербальна інтолерантність — суб'єкт вважає за можливе і іноді навіть необхідними публічні висловлення стосовно представників тих або інших соціально-демографічних груп; він вважає неможливим для себе які-небудь публічні дії — насильство, заборони і т.д., але не вважає за необхідне приховувати свої погляди;

д) агресивна поведінкова інтолерантність — суб'єкт вважає виправданим підготовку і здійснення певних дій, спрямованих на заборону, обмеження діяльності або насильство стосовно об'єкта інтолерантності; ці дії пояснюються його розумінням соціальної справедливості, сильним ступенем відчуження від об'єкта, низьким рівнем правової культури; нерідко така поведінка пов'язана з певним рівнем соціалізації або навіть настановами на девіантну або кримінальну поведінку; у тому випадку, коли суб'єктом є інститут, це пов'язано з певною державною політикою тоталітарного суспільства [18].

Особистісна основа етнічної толерантності в якості свого витоку має толерантне шанобливе, що приймає - ставлення до самого себе. В цьому сенсі рівень толерантності тісно пов'язаний з рівнем самоприйняття і самоповаги, які в певному сенсі можна розглядати як прояви толерантності до себе самого » [4].

Отже, типологізація толерантності за багатьма критеріями дозволяє глибше зрозуміти її суть, досягнути всю різноманітність її ознак, усвідомити поліваріантність її прояву в суспільному житті. Даний підхід дає можливість конструктивної та обґрунтованої відповіді на запитання про те, що є толерантністю та які її значення і положення потребують обов'язкового впровадження в системі права Української держави, звісно й інших країн, та правовій свідомості її населення задля подолання конфліктів та дестабілізуючого протистояння [15].

Висновки до розділу 1

У розділі проаналізовано поняття толерантності з погляду різних авторів від давна і до тепер. Обґрунтовано теоретико-методичні засади виховання етнічної толерантності студентів: виховання етнічної толерантності особистості визначено як сучасну та актуальну педагогічну проблему; визначено сучасні підходи до виховання етнічної культури толерантних взаємин студентів у закладах вищої освіти. Слід зазначити, що толерантність є важливою умовою знаходження компромісів у міжособистісних та міжгрупових взаємодіях. Але етнічна толерантність не повинна зводитися до індиферентності, конформізму, утиску власних інтересів, а допускає, з одного боку, стійкість, як здатність людини реалізувати свої особистісні позиції, а з іншої — гнучкість, як здатність з повагою ставитися до позицій і цінностей інших людей. Побудова ефективних взаємин людини з самим собою і навколишнім світом супроводжується накопиченням особистого досвіду і розвитком умінь, що забезпечують продуктивний взаємозв'язок з іншими людьми, а в подальшому вдалу адаптацію й соціалізацію.

Доведена що найбільш сенситивною ланкою нашого суспільства у вирішенні завдань врегулювання етнічних та культурних конфліктів є молодь. Саме тому важливо запобігти проявам нетерпимості, інтолерантності та сприяти вихованню проявів культури етнічної толерантності студентської молоді.

РОЗДІЛ II.

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Даний розділ містить характеристику структури соціально-педагогічної роботи з студентами, огляд її завдань, форм і методів, що використовуються у розробленому емпіричному дослідженні. Проаналізовано методичний інструментарій емпіричних досліджень у соціально-педагогічній роботі за різними джерелами й на основі цього, нами розроблено тренінг з формування міжособистісної толерантності у вишах.

2.1. Соціально-педагогічний моніторинг формування етнічної толерантності майбутніх соціальних педагогів та аналіз його результатів

Наукове обґрунтування соціально-педагогічного моніторинга майбутніх соціальних педагогів, також характеристика компонентів формування етнічної толерантності, яка надає можливість наблизитися до експериментального впровадження досліджуваної системи.

Сформованість компонентів трьох основних рівнів організації суб'єкта толерантності молоді є оптимальним для вивчення толерантності як системного явища. З другого боку, студентство – це період розвитку, який в найбільшому ступеню виявляє залежність від конкретних історичних умов. В умовах нестабільності сучасного суспільства, глобальності криз та катаклізмів економічної, політичної, біологічної та психологічної природи виникає напружена та складна соціальна ситуація розвитку. Студенти найбільш гостро та безпосередньо реагують на зміни, що відбуваються, найбільш сензитивні до трансформацій ціннісних орієнтацій та смислоутворюючих життєвих установок [33]. Таким чином, з огляду на вищезазначене, ми вважаємо, що саме досліджувані юнацького віку є оптимальним контингентом для вивчення толерантності як системного явища.

Перш за все, ми виявляли наявний рівень вихованості толерантності в студентів ПНПУ ім. В. Г. Короленка, відповідно до визначених критеріїв та

показників. В основу вивчення толерантності в міжособистісних, етнічних взаєминах студентів було покладено результати дослідження, у якому брали участь студентів групи СП-48, для перевірки рівня сформованості міжособистісної толерантності, запропоновано запитальник на виявлення толерантного, ситуативно-толерантного та інтолерантного ставлення до різних соціальних об'єктів (див. додаток А) та колективний метод експертних оцінок (адаптований варіант методики О. Клепцової, див. додаток В).

Власне практична частина нашого дослідження проводилась у III етапи:

I етап. У відповідності з процедурою групового опитування кожен студент отримав запитальник. Студенти знайомились із інструкцією та записували відповіді у бланк. В середньому на це пішло близько 30 хвилин.

II етап полягав в узагальненні отриманих даних у зведені таблиці показників дослідження толерантності особистості.

III етап. Аналіз отриманих результатів.

Аналіз отриманих результатів засвідчив, що обізнаність стосовно досліджуваної проблеми, розуміння поняття толерантності, визначення її сутності у 78 % студентів відповідає високому рівню, у 19 % респондентів – середньому, у 3% – низькому. Щодо другої методики, студенти відмітили, що кожен їх товариш, має високий рівень сформованості міжособистісної толерантності 67%, середній 29% і низький рівень 4%. Що дозволяє нам зробити висновок, про позитивний рівень сформованості міжособистісної толерантності.

Отже на основі результатів емпіричного дослідження нами було виділено три рівні етнічної сформованості толерантності:

- високий рівень складає (72, 5% студентів)– високий рівень оцінюється як розуміння й прийняття різних соціальних об'єктів у цілому, здатність зрозуміти мотивацію їхньої поведінки; уміння проявляти витримку, здійснювати самоконтроль, терпіти при роздратуванні, асертивно (упевнено) розв'язувати суперечки, виявляти дружелюбність, готовність до співробітництва; середній рівень (24% студентів)– середній рівень

толерантності характеризується частковим прийняттям інших людей, спробами відкоригувати, виправити їхні недоліки; частими проявами нестриманості, нетерпіння, агресії, але в той же час, у деяких випадках можливістю бути стриманим, емпатійним (уміння виявляти співчуття, чуйність), асертивним (впевненим у собі); низький рівень (3, 5% студентів) – низький рівень толерантності характеризується неприйняттям «негативного» або несподіваного в оточуючих, небажанням зрозуміти причини, мотиви поведінки іншої людини, прагненням змінити, перевиховати, причому досить агресивно, використовуючи тактику диктату, погрози та інші маніпулятивні засоби, крайньою нестриманістю й агресивністю [29].

Також нами було проведено невелике дослідження індекса толерантності в студентів-педагогів різних спеціальностей (див. додаток Е) та створена діаграма прояву толерантності соціальних педагогів, за кількістю групи СП-48 (див. додаток К).

Отже, після проведеного емпіричного дослідження, можна зробити висновки, що рівень сформованості студентів знаходиться на належному рівні. Тобто відповідно до специфічних категорій осіб, з якими працюють соціальні педагоги, відношення, сприйняття та загалом міжособистісна толерантність присутня доволі з високими показниками.

2.2. Програма тренінгу з формування міжособистісної толерантності у вишах

Вивчаючи проблему використання активних форм і методів у вихованні моральних якостей особистості, а зокрема толерантності у міжособистісних, етнічних взаєминах студентів, ми переконані, що саме така форма виховної роботи, як семінар-тренінг «Потік соціальних умінь міжособистісної толерантної взаємодії» (див. додаток С) допоможе реалізувати усі визначені нами педагогічні умови успішного виховання толерантності, набуття особистісного досвіду та подолати труднощі, які заважають індивідуальному розвитку особистості вихованця, а також сприятиме налагодженню конструктивних, толерантних міжособистісних взаємин студентів з іншими

людьми. Ми здійснили спробу розробити власну систему вправ розвитку соціальних умінь толерантної міжособистісної взаємодії, що входить до структури нашого семінару-тренінгу виховання толерантності.

Виконуючи роботу ми мали чітке переконання, що семінар-тренінг формування толерантності в міжособистісних взаєминах студентів повинен бути логічно побудованим і мати чітку структуру. В ідеалі, на нашу думку, він має складатися із двох етапів або блоків, які доповнюють один одного. Оптимальна програма семінару-тренінгу повинна включати такі форми роботи, з допомогою яких досягається підвищення рівня готовності до толерантної міжособистісної взаємодії студентів. Учасники мають зрозуміти сутність, усвідомити основні поняття, оволодіти усіма групами умінь, що впливають із структури міжособистісної толерантності. Метою першого (теоретичного) блоку є набуття знань про толерантність та її роль у взаємодії людей. Він має інформативний характер. Висвітлювалися питання, які стосувалися досягнення миру й злагоди, гуманістичних відносин, милосердя, патріотизму, необхідності розвитку рис гуманної, миролюбної, толерантної особистості.

На початку опрацювання цієї методики нам здавалося, що кінофільмів, які можна було б використовувати в якості навчальних для виховання толерантності в міжособистісних взаєминах студентів під час кінотренінгу не дуже багато. Проте, як виявилось пізніше, їх є достатня кількість (див. додаток D).

Другий блок тренінгу (практичний), метою якого, у кінцевому рахунку, є розвиток у студентів особистісної суб'єкт-суб'єктної моделі міжособистісних взаємин, опанування ними основних елементів техніки толерантної взаємодії, здатності до кооперування й співробітництва. Цей блок, який ми умовно назвали «Потік соціальних умінь толерантної міжособистісної взаємодії», спрямований на допомогу студентам-учасникам тренінгу в оволодінні низкою основних соціальних умінь, які можна назвати уміннями міжособистісної взаємодії і які передбачають набуття компетентності в спілкуванні (елементарних умінь толерантної взаємодії), формування здатності до

прийняття та адекватної оцінки власної особистості, а також іншої людини в процесі взаємодії, прояв до неї щирих почуттів, розуміння та емпатії, здатності стримувати власний гнів та інші негативні емоції, розвиток умінь асертивної поведінки, здатності співпрацювати, що разом являють собою вищі уміння толерантної взаємодії, яка є суб'єкт-суб'єктною за своїм характером.

Розроблений нами семінар-тренінг передбачає формування групи; забезпечення активної участі кожного учасника, завдяки чому студенти оволодівають необхідними компетентностями толерантної поведінки, краще пізнають один одного; адже результат залежить більше від особистого внеску члена тренінгової групи і меншою мірою – від знань та вмінь ведучого; навчання має бути побудоване так, щоб головна увага була приділена переживанням учасників; це дає можливість кожному із них відкрити для себе, що знаєш, умієш і відчуваєш набагато більше, ніж думав до цього, і отримати шанс навчитися чогось від інших людей, від яких цього не очікував. Запропонована нами програма мала на меті виявлення ефективних педагогічних умов виховання толерантності в міжособистісних взаєминах студентів. Цю мету реалізували конкретні завдання. По-перше, це підвищення сенситивності студентів до ідей ненасильства та толерантності як загальнолюдських гуманістичних цінностей; по-друге, розвиток активної моральної позиції щодо проявів толерантності та ненасильства студентів (внутрішнього прагнення відповідати нормам толерантного ставлення і зовнішнього, що виявляється в поведінці стосовно до друзів, батьків, інших людей, суспільства), тобто формування готовності до прояву толерантності; по-третє, орієнтація на особистісну суб'єкт-суб'єктну модель міжособистісної взаємодії, у межах якої розвивається здатність до усвідомлення та прийняття власної особистості, усвідомлення своєї унікальності в процесі міжособистісної взаємодії, розвиток емоційної стійкості та практичних умінь контролювати власний гнів та інші негативні емоції, проявляти урівноваженість у напружених та конфліктних ситуаціях і приймати інших членів колективу на базі механізмів емпатії,

асертивності; по-четверте, оптимізація взаємин з оточенням, зокрема з членами студентського колективу на принципах толерантності та взаєморозуміння.

Отже, на нашу думку, одним із головних засобів реалізації умов формування толерантності у міжособистісних, етнічних взаєминах студентів вищих навчальних закладів виступає спеціально розроблений семінар-тренінг «Потік міжособистісних умінь толерантної взаємодії», що структурно складається із двох блоків і здійснюється у формі дев'ятикрокової моделі (див. додаток D).

2.3. Обґрунтування методичного інструментарію емпіричного дослідження у соціально-педагогічному вихованні етнічної толерантності студентів

Для дослідження кожного рівня системи толерантності ми пропонуємо застосовувати відповідні методики запропоновані різними авторами. Таким чином, арсенал вибору методик досліджень може складатися із наступного(відповідно до попереднього обґрунтування причин нашого вибору, всі представлені методики можна переглянути в запропонованому джерелі [26]:

- 1) Методика «Експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (за Г.У. Солдатовою, О.О. Кравцовою, О.Є. Хухлаєвим, Л.А. Шайгеровою)» була розроблена для діагностики загального рівня толерантності групою психологів центра «Гратіс». Методика направлена на діагностику таких аспектів толерантності, як етнічна толерантність, соціальна толерантність, толерантність як риса особистості;
- 2) Методика діагностики загальної комунікативної толерантності (за В. В. Бойко) дозволяє діагностувати толерантні та інтолерантні установки особистості, які проявляються в процесі спілкування;
- 3) Тест К. Томаса (адаптований варіант Н. Грішиної)
- 4) Тест на виявлення рівня толерантності установок;
- 5) Методика вивчення толерантності дітей (по матеріалам ЮНЕСКО, автор Домінік Де Сент Марс);

- 6) Діагностика рівня сформованості толерантності у школярів (Степанов П.В. к.п.н., центр теорії виховання, м. Москва);
- 7) Анкета вивчення міжнаціональних відносин;
- 8) Анкета на виявлення моральних і життєвих позицій;
- 9) Анкета для виявлення рівня толерантності особистості;
- 10) Опитувальник виявлення виразності самоконтролю в емоційній сфері діяльності;
- 11) Тест «Чи конфліктна Ви особистість?»;
- 12) Тест «Чи вмієте Ви володіти собою?»;
- 13) Тест «Чи впевнені ви в собі?»;
- 14) Тест «Чи відповідальна Ви людина?»;
- 15) Методика «Самооцінка емоційних станів»;
- 16) Методика оцінки поведінки в конфлікті;
- 17) Методика «Оцінка психологічної атмосфери і міжособистісних відносинах в колективі»;
- 18) Методика «Опитувальник для діагностики здібності до емпатії (за А. Мехрабіаном, Н. Епштейном)» – психологічний рівень(емоційний компонент), методика призначена для визначення рівня емпатичних тенденцій;
- 19) Опитувальник Ш. Шварца для вивчення цінностей особистості (Schwartz Values Inventory – SVI), адаптований В. М. Карандашевим, призначений для вимірювання значущості 10 динамічно взаємопов'язаних типів цінностей (влада, досягнення, гедонізм, стимуляція, самостійність, універсалізм, доброта, традиція, конформність, безпечність);
- 20) Методика «Опитувальник оцінки нервово-психічної стійкості (ЛВМА ім. С. М.Кірова)» – психофізіологічний рівень, вона використовується в першу чергу для оцінки професійної придатності людини до роботи у ситуаціях, що вимагають високої нервово-психічної стійкості.

Представлено описання та перелік цих методик, які можуть проводитись у вище зазначеній послідовності, під час проведення емпіричного дослідження.

Висновок до розділу 2

Отримані у ході емпіричного аналізу результати показують, що студенти мають високий рівень етнічної толерантності, для подальшої підтримки цієї сформованості, доцільно використовувати перш за все активні методи групової роботи, зокрема соціально-психологічний тренінг. Запропоновано виховну роботу, а саме семінар-тренінг «Потік соціальних умінь міжособистісної толерантної взаємодії». Запропонований тренінг спрямований на розвиток і актуалізацію поважливого ставлення до іншого, про соціальні та загальнолюдські цінності, вміння враховувати різні точки зору і способи буття, самостійності та гнучкості мислення, активної позиції щодо визначення пріоритетів у поведінці та діяльності, емпатійних здібностей особистості. Також нами було проведено невелике дослідження індекса толерантності в студентів-педагогів різних спеціальностей. Визначено методичний інструментарій, який можна використовувати під час проведення емпіричних досліджень у соціально-педагогічній роботі, тобто проаналізовано достатню кількість тестів, анкет та опитувальників, які допоможуть сформувати високий рівень толерантності не тільки в окремих соціальних групах, а й у всьому суспільстві.

ВИСНОВКИ

На підставі аналізу одержаних даних можна зробити такі висновки:

1. На основі зіставлення та порівняння думок науковців різних періодів історії людства, аналізу формування етнічної толерантності, можна стверджувати, що толерантність була завжди, але по-різному виявлялась.

Етнічну толерантність визначено як вид толерантності, в основу якої покладено принципи взаєморозуміння, солідарності та терпіння; як соціально-психологічну якість особистості, що полягає у готовності до співпраці, партнерства, культурного взаємообміну, повазі особистісної та соціальної гідності представників інших етносів. Виховання етнічної толерантності розглядається як процес формування готовності особистості до контакту та подальшої взаємодії з людьми іншої національної, етнічної, релігійної належності, попередження та подолання проявів інтолерантності у ставленні до представників інших націй чи народів.

2. Надзвичайно велике значення має формування етнічної толерантності у студентському середовищі як одній з найбільш інтенсивних зон різноманітних контактів, зокрема міжособистісних. У великі міста приїжджає навчатися молодь з усіх регіонів України й інших держав. Саме у ВНЗ зустрічаються представники різноманітних етнічних груп, контактують різні системи світосприйняття і світорозуміння. У результаті таких контактів у багатьох студентів на все життя закріплюються стереотипи міжособистісного сприйняття і поведінки. Молодь 18–28 років – вікова група, яку пов'язують зі вступом людини в доросле громадське життя. Психологічний простір особистості в цей період дослідники зазвичай характеризують як неоднорідний, нестабільний, якому властиве продовження процесу активної соціалізації. У молодості є потреба в інтеграції різних проявів свого «Я», потяг до «цілісності ідентифікацій». Людина визначається, хто вона і з ким вона, тому в соціалізації особистості важливою є її цілісна соціальна ідентифікація. Цілісність «Я» залишається гнучкою, тож у юнацькому віці людина потребує підтримки когось із близьких, а отже, з'являється готовність будувати особливі

стосунки з іншими людьми. Це час, коли визначаються справжні друзі і кохані. Основним новоутворенням, порівняно з попереднім підлітковим періодом, є прийняття відповідальності за свій соціальний вибір і соціальну роль.

3. З аналізу проведеного дослідження переважній більшості опитаних студентів притаманний високий рівень вираженості етнічної толерантності. Найбільш виразними проявами інтолерантності в студентів є категоричність та невміння приховувати почуття, а найменш виразними – нетерпимість і невміння пристосовуватися. Також нами було проведено невелике дослідження індекса толерантності в студентів-педагогів різних спеціальностей. Після проведеного відповідної до завдання методики, можна стверджувати, що дівчата є більш толерантними до певних груп населення ніж хлопці. А відсутність таких базових для толерантності характеристик як неупередженість, неприйняття різних субкультур, може гостро вплинути на формування толерантності у наступному поколінні.

4. Головним напрямком розвитку етнічної толерантності має бути робота з системою ціннісних орієнтацій: вони повинні перетворитись із лише відомих речей на знаряддя ефективного впливу на поведінку особистості. З метою формування такого впливу запропоновано теоретико-методологічні засади виховної роботи, а саме семінару-тренінгу «Потік соціальних умінь міжособистісної толерантної взаємодії», який спрямований на актуалізацію і розвиток просоціальних ціннісних орієнтацій, ціннісного, шанобливого ставлення до іншого і уміння враховувати різні точки зору і способи життя.

5. Враховуючи охарактеризований рівень розвитку толерантності студентів, нами було запропоновано відповідний методичний інструментарій, який доцільно використовувати під час емпіричних досліджень у соціально-педагогічній роботі.

Список використаних джерел

1. Аболин Л. М. Психологические механизмы эмоциональной устойчивости человека / Л. М. Аболин. – Казань: Изд-во КазГУ, 1987. – 285 с.
2. Адорно Т. Исследования авторитарной личности / Т. Адорно ; [под общ. ред. В. П. Култыгина]. – М. : Серебряные нити, 2001. – 416 с.
3. Асмолов А. Г. О смыслах понятия «толерантность» / А. Г. Асмолов, Г. У. Солдатова, Л. А. Шайгерова // Век толерантности: Научно-публ. вестник. – 2001. – Вып.1. – С. 8 – 18.
4. Братченко С. Л. Диагностика личностно-развивающего потенциала : методическое пособие [для школьных психологов] / С. Л. Братченко. – Псков : Изд-во Псковского областн. ин-та повышения квалификации работников образования, 1997. – 68 с.
5. Бьюдженталь Д. Наука быть живым : диалоги между терапевтом и пациентами в гуманистической терапии / Д. Бьюдженталь ; [пер. с англ. А. Б. Фенько]. – М : Независимая фирма «Класс», 1998. – 336 с.
6. Васютинським В. Інтеракційна психологія влади / В. Васютинським. – К.: Вид-во КСУ, 2005. – 492 с.
7. Век толерантности. Научно-публицистический вестник / Под ред. А.Г. Асмолова. – Вып. 1-6. – М., 2001 – 2004.
8. Виноградова Е. Г. Диагностика развития личности в юности / Е. Г. Виноградова, О.М. Масленникова. – Н.Новгород, 2000. – 195с.
9. Гапонова С. А. Особенности адаптации студентов вузов в процес се обучения // Психологический журнал. – 1994. – № 3. – С. 57 – 65.
10. Гершунский Б. С. Философия образования / Б. С. Гершунский. – М. : Московский психолого-социальный институт : Флинта, 1998. – 432 с.
11. Грива О.А. Социально-педагогическая работа по воспитанию толерантности у детей и молодежи (учебно-методическое пособие). Международный детский центр «Артек»: Гуманитарный институт «Артек», 2005.-78 с.
12. Декларація принципів толерантності, схвалена Генеральною конференцією ЮНЕСКО на її 28й сесії в Парижі 16 листоп. 1995 р. // Віче. — 2002. — № 11 (128). — С. 12—13.
13. Дем'янюк Т. Д. Виховання гуманістично спрямованої особистості : [навч.-метод. посіб.] / Т. Д. Дем'янюк [та ін.] ; Ін-т інновац. технологій і змісту освіти. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 236 с.

14. Довгополова О. А. Принцип толерантності в контексті духовної культури перехідних епох : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : 09.00.03 / Довгополова Оксана Андріївна. — О., 1997. — 167 с.
15. Зиновьев Д. В. Социально-психологический портрет студента в контексте толерантности / Д. В. Зиновьев // Режим доступа: <http://res.krasu.ru/paradigma/cont2.htm>
16. Матієнко О. С. Толерантність: введення в проблему. – Вінниця: ВДАУ, 2006. – 40 с.
17. Матієнко О. С. Толерантність починається з учителя // Рідна школа.- 2005.-№6.- с. 4-6.
18. Мацковский М.С. Толерантность как объект социологического исследования. // Межкультурный диалог: исследования и практика. Под ред. Г.У.Солдатовой, Т.Ю.Прокофьевой, Т.А.Лютой. М.: Центр СМИ МГУ им. М.В.Ломоносова, 2004. С. 143.
19. Методология исследования по инженерной психологии и психологии труда / Под ред. А. А. Крылова. – ЛГУ, 1974. – Ч. 1.
20. Михайлов И. А. Макс Хоркхаймер. Становление Франкфуртской школы социальных исследований / И. А. Михайлов. – Ч.1, 1914– 1939 гг.– М. : ИФ РАН, 2008. – 290с.
21. Міркузе Г. Эпос и цивилизация. Одномерный человек : Исследование идеологии развитого индустриального общества / Г. Маркузе ; [пер. с англ., послесл., примеч. А. А. Юдина ; сост., предисл. В. Ю.
22. Писаренко В. М. Устойчивость эмоционального состояния спортсмена в условиях соревнований / В. М. Писаренко // Пути достижения трудной цели в спорте. – М., 1984. – С.51-68.
23. Піроженко Т. О. Психологія комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини. / Тамара Олександрівна Піроженко // Автореф. дис. д-ра психолог.наук: 19.00.07 // Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2004. – 40 с.
24. Психологія толерантності особистості (на матеріалі дослідження студентів): монографія / В. М. Павленко, М. М. Мельничук; авт. післямови проф. В. Ф. Моргун. – Полтава: ФОП Мирон І. А., 2014. – 244 с.
25. Рюмшина Л. И. Библиотека психологии и педагогики толерантности / Л. И. Рюмшина // Вопросы психологии. – 2002. – №2.
26. Стародубова И. С. Сборник диагностических методик по исследованию развития толерантности. – ННАПК КМНС - филиал КГБОУ СПО «ХПК», 2013- 47с.

27. Сяосін Чжан Дисертація/Виховання етнічної толерантності засобами діяльності музичного клубу //Київ.-2018
28. Столяренко О. Проблема формування толерантних міжособистісних стосунків у молодіжному середовищі /Оксана Столяренко//Рідна школа.- 2010.-№11.-С.54-60.
29. Столяренко О. Формування критеріальної бази міжособистісної толерантності/Оксана Столяренко// Рідна школа.-2012.-№3.-С.31-35.
30. Тейяр де Шарден П. Феномен человека / Тейяр де Шарден П. – М.: Издво «Республика», 1997. – 210 с.
31. Толерантность (введение в проблему) / С.К.Бондырева, Д.В. Колесов. – М.: Московский психолого-социологический ин-т; Воронеж: МОДЭК, 2003. – 240 с.
32. Толерантность в контексте педагогической культуры преподавателя вуза / А. В. Коржуев, Н. Ю. Кудзиева, В. А. Попков // Педагогика. – 2003. – № 5. – С. 44–48.
33. Федотова Н. Н. Толерантность как мировоззренческая и инструментальная ценность // Философские науки. — 2004. — № 4. — С. 3-10.
34. Федорчук Т. Молодіжне середовище вимагає толерантності: Конформізм у мовній поведінці білінгвів. / Т.Федорчук.//Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях.-2007.-№6-С.142
35. Чичановский А. А. За чертой полета: нации и народы после развала СССР / А. А. Чичановский. — М. : Славян, диалог, 2000. — 110 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Запитальник на виявлення толерантного, ситуативно-толерантного та інтолерантного ставлення до різних соціальних об'єктів

Шановні студенти!

Вашій увазі пропонуються твердження, що стосуються різних аспектів вашої професійної діяльності та міжособистісних стосунків. Будь-ласка, висловіть своє ставлення до наведених нижче тверджень за п'ятибальною шкалою. Якщо Ви повністю згодні із твердженням – бал «5», більше згодні ніж не згодні – «4», однаково як згодні, так і не згодні – «3», більше не згодні, ніж згодні – «2», повністю не згодні - «1».

		Бали
1.	Кожного разу спілкування з викладачами приносить мені задоволення	
2.	Намагаюся бути справедливим по відношенню навіть до тих одногрупників, які мені подобаються менше за інших	
3.	З батьками намагаюся досягати згоди з будь-яких важливих питань	
4.	Намагаюся реагувати не на сам факт зухвалої поведінки товариша, а на те, що спонукало його так себе поводити	
5.	Повністю згодний з адміністративною політикою навчального закладу. Беру активну участь у громадській роботі	
6.	Вчуся бути стриманим у своїх реакціях на те, що мені не подобається в інших одногрупниках (поведінка, зовнішній вигляд, особисті якості), намагаюся зрозуміти причину цього	
7.	Успіхи та професійні перемоги моїх товаришів мене стимулюють до нових досягнень	
8.	Якщо викладач поводить несправедливо по відношенню до мене або інших одногрупників, то дипломатично відстоюю свою позицію	
9.	При марних спробах щось змінити у адміністративній політиці навчального закладу, можу відмовитися від своєї позиції, якщо це не суперечить внутрішнім переконанням	
10.	У складних ситуаціях взаємодії з одногрупниками намагаюся зрозуміти, що спонукає їх так поводитися	

11.	Під час взаємодії з викладачами, намагаюся триматися гідно, бути коректним	
12.	Професія, статус, становище в суспільстві, національність, особисті якості своїх батьків для мене не грають ролі, адже вони мої рідні	
13.	«Тримаю себе в руках» в конфліктних ситуаціях під час спілкування з викладачами, а коли буваю не правий, то розумію свої помилки	
14.	Підбадьорюючи одногрупників щось робити, найчастіше схвалюю і підтримую, ніж засуджую	
15.	Спілкування з батьками завжди приносить мені приємні емоції	
16.	Виконуючи громадські обов'язки, я завжди відкритий і доброзичливий	

Додаток В

Колективний метод експертних оцінок (адаптований варіант методики О. Клепцової)

Шановні студенти!

Оцініть, будь ласка, ступінь прояву характеристик толерантності по відношенню до різних соціальних об'єктів (одногогрупників, викладачів, батьків, адміністративної політики навчального закладу) у ваших товаришів, а допоможуть вам у цьому моделі ідеальних толерантних відносин, що представлені нижче.

Толерантний по відношенню до адміністративної політики навчального закладу студент

- це той, хто: - проявляє відкритість, розуміння, доброзичливість, повагу стосовно питань організації навчання й роботи навчального закладу;
- у емоціогенних ситуаціях проявляє емоційну стійкість і витримку;
- утримується від публічних висловлювань, суджень і оцінок відносно діяльності навчального закладу, його керівництва;
- дотримується встановлених в навчальному закладі правил;

Далі Вашій увазі пропонується модель ідеальних відносин студента з одногрупниками (товаришами). Толерантний по відношенню до одногрупників студент - це той, хто:

- активно бере участь у співробітництві з іншими, надає допомогу, якщо хтось її потребує;
- індиферентний щодо успіхів і досягнень одногрупників;

- безконфліктний, здатний установлювати гнучкі конструктивні взаємини, у випадку конфлікту намагається зрозуміти точку зору, мотивацію опонента;
- приймає позитивні й негативні якості іншого.

Далі Вашій увазі пропонується модель ідеальних відносин студента з батьками. **Толерантний по відношенню до батьків студент** - цей той, який: - виявляє щирість, відкритість, розуміння, доброзичливість при контактах з батьками;

- охоче допомагає батькам, поважає їх;
- під час конфліктних ситуацій проявляє емоційну стійкість і витримку, намагається зрозуміти позицію батьків, мотиви їхньої поведінки.

Далі Вашій увазі пропонується модель ідеальних, відносин студента з викладачами. **Толерантний по відношенню до викладачів студент** - це той, який:

- спокійно, з розумінням сприймає вимоги та зауваження викладачів;
- якщо в чомусь проявляється незгода з ними, то не вдається до образ і не замикається в собі, а намагається відстояти свою позицію або перевести в гумор;
- якщо не вдається переконати і якщо це не суперечить його внутрішнім установкам, він від своєї позиції відмовляється, а позицію викладача приймає.

Напроти кожного прізвища свого товариша в таблиці позначте індекс оцінки проявів толерантності по відношенню до різних соціальних об'єктів («В», «С», «Н»).

Ваша діагностична карта дослідження проявів толерантності у ваших одногрупників по відношенню до різних соціальних об'єктів

Загальний індекс		П.І.Б. студента	Адміністративної політики навчального закладу	Одногрупників, товаришів	Викладачів	Батьків
	1.					
	2.					
	3.					
	Середнє значення					

«в» - високий рівень оцінюється як розуміння й прийняття різних соціальних об'єктів у цілому, здатність зрозуміти мотивацію їхньої поведінки; уміння проявляти витримку, здійснювати самоконтроль, терпіти при роздратуванні, асертивно (упевнено) розв'язувати суперечки, виявляти дружелюбність, готовність до співробітництва;

«с» - середній рівень толерантності характеризується частковим прийняттям інших людей, спробами відкоригувати, виправити їхні недоліки; частими проявами нестриманості, нетерпіння, агресії, але в той же час, у деяких випадках можливістю бути стриманим, емпатійним (уміння виявляти співчуття, чуйність), асертивним (впевненим у собі).

«н» - низький рівень толерантності характеризується неприйняттям «негативного» або несподіваного в оточуючих, небажанням зрозуміти причини, мотиви поведінки іншої людини, прагненням змінити, перевиховати, причому досить агресивно, використовуючи тактику диктату, погрози та інші маніпулятивні засоби, крайньою нестриманістю й агресивністю.

Додаток В

Семінар-тренінг «Потік соціальних умінь міжособистісної толерантної взаємодії»

Мета: навчити молодь виявляти толерантність до думок, поглядів, поведінки інших людей; визначити значення толерантності в житті людей та в суспільстві; розвивати вміння висловлювати власну думку; засвоювати навички толерантної поведінки; виховувати терпиме ставлення до інших.

Завдання:

1. дати поняття толерантності і нетерпимості;
2. на основі конкретних прикладів із життя сформулювати основні правила толерантної поведінки;
3. визначити причини нетолерантної поведінки серед молоді.

Використання технічних засобів: дошка з картинками та анкети.

Підготовчий період: пошук інформації, створення тестів, пошук вправ, написання сценарію та залучення спеціалістів.

Хід проведення:

Вправи на згуртування учасників семінару-тренінгу (вступна частина). На початку заняття ведучий пропонує учасникам представитися так, як би їм хотілося, щоб їх називали на період роботи у цій групі (наприклад,

використовувати псевдонім чи скорочений варіант імені). Можливі декілька варіантів: а) вправа «Снігова куля». Учасники групи утворюють коло. Першим представляється ведучий. Потім той, хто сидить ліворуч від нього, називає попереднє ім'я, а тоді своє. Кожний наступний учасник називає по черзі імена усіх, що представлялися раніше, а той, хто замикає коло, мусить назвати імена усіх членів групи; б) вправа «Сусіди праворуч і ліворуч». Учасник, який тримає у руках м'яч, називає імена сусідів праворуч і ліворуч від себе, а потім представляється сам. Після цього він кидає м'яч кожному із членів групи. Той учасник, який одержав м'яч знову, повинен назвати імена своїх сусідів праворуч і ліворуч і представитися сам і так далі; в) вправа «Ми схожі?». Учасники вільно рухаються і кажуть кожному, кого зустрінуть, дві фрази, що починаються зі слів: «Ти схожий на мене тим, що...», «Я відрізняюся від тебе тим, що...». Наприкінці спілкування тренер просить учасників поділитися своїми враженнями від знайомства та виявити спільні ознаки, чим закріплюється позитивний фон заняття; г) вправа «Знайомство за ознакою». Її мета - створити комфортні умови для особистих контактів, знайомства учасників і подальшої роботи. Учасники вільно розходяться і ведучий дає завдання: «Знайдіть один одного ті, у кого однаковий колір очей» (день народження влітку, взимку і таке інше; ім'я яких складається з 5 літер, тощо; за місцем проживання, знаком Зодіаку, улюбленим кольором). Наприкінці цієї вправи, як і попередньої, тренер заслуховує враження учасників, підводить підсумки і говорить про те, що особисте пізнання дозволить продуктивніше працювати упродовж дня; д) вправа «Взаємні презентації». Ведучий звертається до учасників тренінгу, щоб вони об'єдналися по парам і діяли, дотримуючись алгоритму. Перший етап роботи полягає в тому, що кожний самостійно малює свій образ за першим запитанням: «Я і моя професія» (до 5 хвилин). Другий етап: розповісти своєму партнерові про себе. Третім етапом роботи є представлення (промоушен) групі свого партнера. Для цього потрібно отримати якомога більше різноманітної інформації про напарника. У самопрезентації увага приділяється таким найважливішим питанням: «Як я уявляю свою

професію?», «Що я ціную в самому собі?», «Предметом моєї гордості є...», «Що я умію робити краще за всіх?». Після завершення вправи відбувається представлення резюме тренера, який підсумовує те, що люди, які зібралися в цьому тренінговому просторі, об'єднані спільною діяльністю, прагненням до налагодження партнерських відносин, професійного удосконалення; е) вправа «Інтерв'ю». Метою є розвиток уміння вислухати партнера та скоротити комунікативну дистанцію між учасниками тренінгу. Відбувається об'єднання у пари і 10-тихвилинна розмова зі своїми партнерами з метою отримання якомога більшої інформації. Потім кожний по черзі робить коротке представлення свого співрозмовника (промоушен). Головне завдання - підкреслити індивідуальність, виділити риси, які відрізняють його від інших. Після чого учасники по черзі представляють одне одного.

Під час проведення семінару-тренінгу «Потік міжособистісних умінь толерантної взаємодії» педагоги-тренери спрямовують роботу з вироблення конкретних навиків поведінки з послідовним дотриманням таких дев'яти кроків:

- 1) визначення уміння толерантної взаємодії на даному етапі роботи;
- 2) демонстрація зразків поведінки щодо вправління у конкретного типу умінні;
- 3) вивчення мотивів і виявлення потреби студента у визначених уміннях толерантної поведінки;
- 4) вибір учасників рольової гри;
- 5) організаційна підготовка до її проведення;
- 6) рольова гра;
- 7) зворотний зв'язок щодо майстерності гри;
- 8) домашнє завдання у напрацюванні уміння і застосуванні навиків певних елементів толерантної поведінки у ситуаціях повсякденного життя;
- 9) вибір наступного учасника рольової гри.

Питання для обговорення:

Чи легко було показувати і передавати власну емоцію?

Чи важко було відображати чужі емоції?

Що ви відчували, коли передавали позитивну емоцію?

А що — передаючи негативну або нейтральну?

Інформаційне повідомлення

«Слухати — розуміти — взаємодіяти» (10 хв)

Одна розумна та іронічна людина помітила: «Розмова — це змагання, в якому першого, хто затримав подих, оголошують гарним співрозмовником». Під час спілкування між людьми відбувається досить складний процес порозуміння. Серед ін-ших факторів невміння слухати часто стає основною причиною неефективного спілкування, нерозуміння і навіть конфліктів. Л хіба це складно — слухати? Здається, для цього досить просто помовчати, поки говорить співрозмовник.

Справа в тому, що рівень нашої уваги нестабільний, він коливається. Побічні думки спотворюють зміст повідомлення. Наш емоційний стан теж відволікає увагу від того, про що говорить співрозмовник, і ми «відключаємося» або подумки вже готуємо гідну відповідь, пропускаючи багато важливої інформації. Уміння слухати є найважливішою умовою ефективного спілкування.

Активне слухання — це не просте мовчання, це активна діяльність, своєрідна робота, якій передують бажання почути, Інтерес до співрозмовника. Те, як людина реагує на повідомлення Іншого, залежить від рівня її моральності та культури. Щоб дові-датися, чи користується людина прийомами активного слухання, необхідно звернути увагу на те, чи ставить вона уточнюючі за-питання, чи є з нею зворотний зв'язок за допомогою парафрази («Чи правильно я вас зрозумів, що?...»).

Застосування таких простих, на перший погляд, прийомів дає можливість: забезпечити адекватний зворотний зв'язок, внаслідок якого у співрозмовника з'являється впевненість, що передану ним інформацію правильно зрозуміли; паралельно інформувати співрозмовника про те, що перед ним не дитина, якій можна вказувати, і не диктофон, на який можна надиктовувати свої думки і міркування, а рівноправний партнер.

Партнерська позиція означає, що обоє співрозмовників несуть відповідальність за свої слова. Останнє особливо важливо, якщо ви маєте справу з авторитарною, «твердою» людиною. Застосування навичок активного слухання дуже допоможе, якщо ви — людина невпевнена, вам властиво за-ймати позицію «жертви».

Існує кілька рівнів активного слухання:

- рівень — найпростіший. Він передбачає, що слухач вставляє в монолог свого співрозмовника слова «ага», «так» або повторно проговорює те, що почув, — свого роду «відлуння», що свідчить про увагу до співрозмовника.
- рівень — у процесі спілкування партнер не просто повторює, а й може підвести певну риску під почутим, що також дає змогу уникнути непорозуміння. Найвідоміші прийоми цього рівня — перефразування, підсумовування.

Приєм перефразування полягає в тому, що потрібно своїми словами переповісти сказане співрозмовником. Наприклад: «Якщо я правильно вас зрозумів, то...». Пояснення дає можливість здобути більше інформації, полегшити співрозмовнику розуміння іншої точки зору. Сам прийом полягає в тому, щоб якомога більше перепитувати, використовуючи різні питання. 3-й рівень — пов'язаний з розвитком ідей, які ви почули від співрозмовника. Але перш ніж розвивати ідеї співрозмовника, ви маєте дати належну оцінку почутому.

Приєм належної оцінки допомагає показати співрозмовнику, що його думка є важливою, та оцінити його зусилля. Наприклад: «Я ціную твоє бажання вирішити проблему»; «Радий, що ти так серйозно підійшов до цієї справи»; «Дякую за твої зусилля».

Типовою помилкою, якої припускаються під час оволодіння активним слуханням, є формальний підхід. Людина діє начебто за правилами, але без ретельного віддзеркалювання змісту розмови. У таких випадках вона ставить

«потрібне» питання: «Чи правильно я вас зрозумів, що...». Але, не дочекавшись відповіді, продовжує розвивати аргументацію на користь своєї точки зору, фактично ігноруючи точку зору співрозмовника. А потім ця людина дивується, що техніка активного слухання не спрацювала.

Як і будь-яка техніка, прийоми активного слухання не універсальні. Вони працюють тільки тоді, коли враховуються ситуація, зміст розмови й емоційний стан співрозмовника. Однак іноді доводиться слухати людину, яка перебуває в стані афекту, сильного емоційного зрушення. У цьому випадку прийоми активного слухання не спрацюють. Адже в такому стані співрозмовник не є співрозмовником. Він лише людина, що не контролює своїх емоцій, не здатна вловити зміст розмови. Людині треба заспокоїтися, приборкати свої емоції, тільки тоді з нею можна буде спілкуватися «на рівних» і вона зможе почути те, що ви їй кажете. У таких ситуаціях ефективно спрацює так зване пасивне слухання.

Тут не допоможуть і слова-блоки: «заспокойся», «не плач», «не треба нервувати». Важливо просто слухати людину, дати їй зрозуміти, що вона не одна, що ви її чуєте, розумієте і готові підтримати. Краще в цьому випадку діють так звані ага-реакції: «так, ага, ну, звичайно» тощо

Емоційний стан людини схожий на маятник: дійшовши до най-вищої точки емоційної напруги, людина починає заспокоюватися і приходити в себе. Якщо не намагатися зупинити маятник, то, виговорившись, людина заспокоїться. Відчувши це, ви зможете з нею нормально поговорити. Не мовчіть, адже глухе мовчання викликає роздратування, а в збудженій людині це роздратування тільки посилиться.

Вправа «Згода, незгода, оцінка» (5 хв).

Учасники об'єднуються в три групи. Кожній групі дається картка з варіантом завдання.

Складіть перелік слів і фраз, за допомогою яких ви висловлюєте згоду.

Складіть перелік слів і фраз, за допомогою яких ви висловлюєте незгоду.

Складіть перелік слів і фраз, за допомогою яких ви висловлюєте оцінку дій або

вчинків іншої людини.

На виконання дається 5 хвилин. Після цього кожна група демонструє результати своєї роботи.

Шляхом мозкового штурму учасники називають характеристики людини, що асоціюються з поняттям толерантності і починаються з букви вертикального рядка.

Тест «Риси толерантної особистості» (10 хв)

Кожен учасник одержує бланк «Риси толерантної особистості».

Риси толерантної особистості

- Добре співпрацює на правах партнерства
- Приймає інших такими, якими вони є
- Не засуджує інших
- Має почуття гумору

Виявляє поблажливість до людських сла-бостей

- Довіряє людям
- Риси толерантної особистості
- Виявляє терпіння
- Уміє володіти собою

Визнає розбіжності в поглядах

- Уміє слухати
- Має здатність до співпереживання
- Виявляє альтруїстичні нахили
- Відмовляється від домінування
- Поважає права інших
- Визнає рівність інших

Інструкція. Спочатку в стовпчик «А» поставте «+» проти тих трьох якостей, що, на вашу думку, у вас найбільш виражені; «0» — напроти тих трьох якостей, які у вас найменш виражені. Потім у стовпчик «Б» поставте

« + » навпроти тих трьох якостей, що найбільш характерні для толерантної особистості.

Тренер підраховує загальногрупову кількість позначених плюсом якостей у колонку «Б» за кожним параметром і записує в бланк, що демонструється на екрані. Три якості, які набрали більшу кількість балів, і є ядром толерантної особистості, на погляд групи.

Завдання. Порівняйте уявлення про толерантну особистість кожного з вас (« + » у колонці Б) із загальногруповим уявленням. Порівняйте уявлення про себе (« + » у колонці А) з портретом толерантної особистості, створеним групою.

Питання для обговорення

- Чи виникали труднощі у виконанні тесту?
- Для чого ми виконували це завдання?

Висновки про дієвість проведення занять підтверджуються оцінкою їх ефективності самими учасниками експериментальних груп.

Додаток D

Художні фільми, що стосуються проблем етнічної толерантності, рівноправності, стереотипів, забобонів та способів їх розв'язання:

«Вавілон» (англ. «Babel»), Мексика, США, Франція, 2007; «Сутичка» (англ. «Crash»), Німеччина, США, 2005; «Американська історія Ікс» (англ. «American History X»), США, 1998; «Час убивати» (англ. «A Time to Kill»), США, 1996; «Борат» (англ. «Borat»), США, 2006; «Лак для волосся» (англ. «Hairspray»), США, 2007; «Скіни» (англ. «Romper Stomper»), США, 1993; «Ісус - це чудо» (англ. «Jesus is Magic»), США, 1993; «Смажені зелені помідори» (англ. «Fried Green Tomatoes»), США, 1991; «Якби стіни могли говорити - 2» (англ. «If these walls could talk 2»), США, 2000; «Це - Англія» (англ. «This is England»), Великобританія, 2006; «Щасливі разом» («Happy together – Chun gwong chasit»), Гонконг, 1997; «Горбата гора» (англ. «Brokeback mountain»), США, 2005; «Чоловіки не плачуть» (англ. «Boys don't cry»), США, 1999; «Обізвись! Навколо така темрява!» (англ. «Speak up! It's so dark!»), Швеція, 1993; «Нижній поцілунок» («A Fond Kiss»), Німеччина, Великобританія, 2004; «Ненависть» (франц. «La haine»), Франція, 1995; «12», Росія, 2007; «Курс молодого бійця»

(англ. «Basic training»), США, 1986; «Код невідомий» («Code Unknown»), Франція, Німеччина, Румунія, 2000; «Заручниця» (англ. «Taken»), Франція, 2008; «Ліля назавжди» (англ. «Lilja forever»), Швеція, Естонія, 2002; «Мое велике грецьке весілля» (англ. «My big fat Greek wedding»), США, 2002; «Гран Торіно» (англ. «Gran Torino»), США, Австралія, 2008.

Додаток Е

Середні значення індексів етнічної толерантності в студентів-педагогів різних спеціальностей

Прояви толерантності Групи респондентів	Кількість респондентів	Середнє значення індексу толерантності	Етнічна толерантність	Соціальна толерантність	Особистісна толерантність
Студенти філологічного факультету	20	163,5	26,5	50	87
Студенти психолого-педагогічного факультету (соціальні педагоги)	21	171,6	28	75	68,6

Додаток К

